LESYČR

Vápenka Javorník

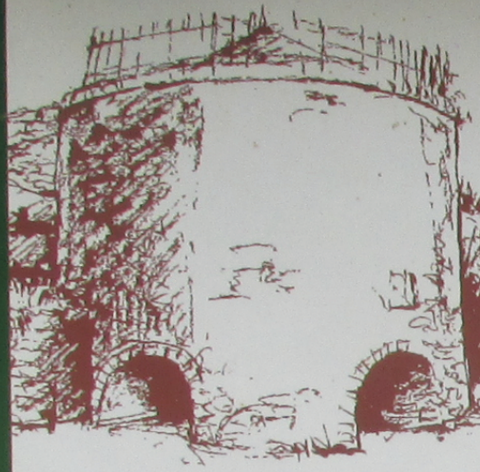

Historie stavby:

Jedná se o bývalou městskou vrchnostenskou vápenku města Javorník, kterou na jeho pozemcích, v tzv. „městském údolí", vystavěl v roce 1833 a následně i provozoval na své náklady Josef Meigsner. Dle uzavřené smlouvy se zavázal, že bude platit z vápenky roční nájemní daň, že se postará o to, aby nedocházelo k poškozování městského lesa a že po dvaceti letech odpředá vápenku městu za poloviční cenu. Vápenka byla zbudována na stejném místě, na kterém stávala zděná vápenná pec jiti v předchozích letech, v níž však byla výroba vápna zastavena v roce 1818. Jakého konstrukčního typu byla tato předchozí vápenka nevíme. Vápencový lom, ze kterého se brala surovina na pálení, se nacházi v kopci nad vápenkou a je přístupný po zpevněné cestě vinoucí se po úbočí svahu směrem nahoru do kopce. Josef Meigsner pálil vápno ve vlastní režii zcela jistě až do roku 1847, kdy se dostal do finančních obtíží a nestačil splácet dávky z nájmu vápenné pece. Město Javorník převzalo provozování vápenky do vlastní režie prokazatelně roku 1861, o čemž svědčí živnostenské povolení vydané Javornickému měšťanstvu, oprávněnému k hospodaření s městským lesem. Kolem roku 1900 byla výroba vápna pravděpodobně ukončena. V roce 1945 byla vápenka i s okolními pozemky konfiskována a přešla do vlastnictví čsl. státu, později pak do správy Čs. státních lesů, n.p. V současnosti je jejím vlastníkem Česká republika a právo hospodařit z ní mají Lesy České republiky, s.p., Lesní správa Javorník.

Dle doposud provedeného terénního průzkumu se **jedná o nejstarší dochovanou šachtovou vápenku na území celého Olomouckého kraje.**

Popis stavby a opravy vápenky:

Stavba, u které se právě nacházíte, je jednoduchá šachtová vápenka stojící na vlastním stavebním pozemku při silnici z Javorníku do Travné. Je umístěna ve svahu, který je členěn terasami zlomového kamene, vyskládanými na sucho nebo na suchou maltu. Vápenka o jedné šachetní peci má tvar komolého kužele a je vyzděna z lomového kamene opět na sucho nebo na suchou či vápennou maltu. Pecní dutina s kruhovým průřezem je sklněna z komolých kuželů a válců a je opatřena vnitřní cihelnou vyzdívkou. V současnosti je výška vápenky v prostoru čelního otvoru 780 cm, průměr šachetní pece v úrovni topeniště je cca 150 cm, průměr jícnu (sazebny) šachetní pece u vrcholu vápenky je 280 cm, celkový průměr vápenky u vrcholu je 868 cm. V tělese u paty vápenky jsou tři odtahové otvory vedoucí k šachetní peci. Otvory jsou klenuté z cihelného zdiva, čelní a pravý byly ponechány v původním tvaru. Levý otvor, jehož klenba byla zcela zborcená, byl při opravě vápenky zvětšen, aby mohli návštěvníci snáze nahlédnout do nitra šachetní pece vápenky. Čelní otvor má šířku 241 cm a výšku 189 cm, hloubka otvoru k topeništi šachetní pece je přibližně 385 cm. Pravý otvor má šířku 239 cm a výšku 216 cm, hloubka otvoru k topeništi šachetní pece je cca 360 cm. Dnešní vnitřní cihelná vyzdívka je nová. Ta původní, kterou tvořili dva cihelné pláště z cihel formátu 30x6,5x15 cm, byla v havarijním stavu a nebylo možné ji zachránit, ponevadž se během opravy a čištění vápenky zřítila. Kromě dřevěné střílky, kovového zábradlí a levého otvoru jsou současné rozměry a podoba stavby takřka shodné s původním stavem vápenky, jak nám to dokládá jediná dobová fotografie z roku 1900 (**foto 1**). Díky umístění ve svahu byl jícen vápenky pohodlným způsobem plněn nalámaným vápencem. Dle snímku katastrální mapy z roku 1909 (**foto 2**) stávalo na místě, kde se nyní nachází zastřešená lavice, dřevěné skladiště na vápno. Nad tímto skladištěm, směrem dále na Travnou, stávaly dvě zděné provozní budovy, jejichž základy jsou skryty pod terénem.

Záměr zachovat a opravit tuto technickou památku se rodil postupně od roku 2000. Nejprve došlo k vytěžení všech náletových dřevin včetně dvou vzrostlých stromů kořenících přímo ve zdivu stavby. Dále následovalo každoroční chemické odplevelení a v roce 2006 ze započalo s čištěním pecní dutiny šachetní pece, která byla zcela zasypána zeminou, sutí a šachetně i odpadky. Vlastní generální oprava započala až v roce 2008 po zpracování projektové dokumentace a výběru stavební firmy. Průběh čištění šachty a opravy cihelného klenutí otevřů nazačoval, že to nebude snadná záležitost. Celá stavba byla staticky narušena, v kamenném zdivu vápenky byly značné trhliny, zasobené kořeny dvou mohutných stromů, které prorůstaly celou stavbou. Původní vnitřní cihelná vyzdívka byla zcela dožitá, narušená vlhkostí a po úplném vyčištění pecní dutiny se bohužel zřítila.

Vápno se v nově opravené vápence už pálit nebude, ale její záchranou v hodině dvanácté zůstala část technické historie našeho kraje zachována pro generace budoucí.

Průběh oprav

1. *Stav před vyřezáním náletových dřevin - březen 2000.*
2. *Koruna vápenky se zasypaným komínem, stav před čištěním - červen 2006.*
3. *Panoramatický snímek dokladuje stav ze září 2007, tedy po vyčištění šachty.*
4. *Stav čelního (prostředního) otvoru před zahájením čištění- březen 2006.*
5. *Koruna vápenky, náhled do komínu s původní cihelnou vyzdívkou - srpen 2006.*
6. *Takřka vyčištěná šachta, zborcená pecní dutina, stav původní vyzdívky - srpen 2006.*
7. *Smrkový pařez zarostlý do zdiva - červen 2008.*
8. *Konstrukce dřevěného bednění pro betonování v levém otvoru - červen 2008.*
9. *Průběh opravy, spárování venkovního zdiva - červenec 2008.*
10. *Zděná nové cihlené vyzdívky, armování a stabilizace zřícených částí vnitřního prostoru - červenec 2008.*
11. *Stabilizace a oprava koruny vápenky - srpen 2008.*
12. *Provedená oprava levého otvoru, armovaná betonová klenba - srpen 2008.*

Vápenka Zálesí

Popis stavby:

Tuto jednoduchou šachtovou vápenku a vlastním stavebním pozemkem najdete v Zálesí. (**foto 1**) Stojí u lesní cesty Šálkova odbočující vlevo mezi prvními dvěma domy na začátku osady. Vápenka o jedné šachetní peci má tvar komolého jehlanu na čtvercové základně 774 x 774 cm, je vyzděna z lomového kamene a stojí částečně ve svahu. Současná výška v prostoru čelního otvoru je 941 cm. Průměr šachetní pece v úrovni topeniště je přibližně 283 cm, v úrovni jícnu 220 cm. V tělese u paty vápenky jsou tři odtahové otvory vedoucí k šachetní peci. Čelní otvor o šířce 212 cm, výšce 130 cm a hloubce k šachetní peci 264 cm je segmentově zaklenutý z lomového kamene. Oba boční otvory jsou z velké části zasypány. Vnitřní cihelná vyzdívka šachetní pece je částí destruovaná. Vápenka se plnila vrchem pomocí dřevěné rampy. V dnešní době je vápenka bez využití a s opravou se prozatím neuvažuje. Dle snímku katastrální mapy z roku 1872 (**foto 2**) stála v blízkosti vápenky ještě jedna vápenka s obytnou budovou. Tyto dvě stavby již nejsou v okolním terénu viditelné.

Historie stavby:

O této vápence je k dispozici jen velmi málo údajů. První zmínkou je pouze zákres tužkou na mapě stabilního katastru z roku 1836. Od roku 1860 byla v majetku rodiny Schwarzerových ze Zálesí. Na doplňované mapě stabilního katastru z roku 1872 je vedena jako stavba i s druhou nedaleko od ní stojící šachtovou vápenkou a obytnou budovou. Kolem roku 1909 byly ještě oba objekty na stavebních parcelách 36/2 a 36/3 vedeny v písemných i mapových podkladech jako vápenky a byly tudíž v provozu. Kdy byla pálení vápna ve vápenkách v Zálesí ukončeno nevíme. Jediný dochovaný obrazový doklad vápenek a širšího okolí pochází z roku 1900 (**foto 3**). Po roce 1945, kdy byly vápenky s obytnou budovu a pozemky konfiskovány čsl. státem, byla jedna z šachtových vápenek společně s obytnou budovou zbořena. V současnosti je vlastníkem dochované vápenky Česká republika a právo hospodařit z ní mají Lesy České republiky, s.p., Lesní správa Javorník.

Historie pálení vápna na Jesenicku

Oblast bývalého okresu Jeseník je bohatá na výskyt vápence a patří k tradičním územím, v nichž bylo páleno vápno již od středověku. Toto je písemně doloženo v Bílé Vodě, Černé Vodě, Dolní Lipové, Javorníku, Nýrnerově, Ondřejovicích, Supíkovicích, Šírokém Brodu, Zálesí, Vápenné a Velkých Kuněticích. Nejstarší písemná zpráva o vápencovém lomu a o pálení vápna ve vápenci pochází z roku 1487 a je spjata s Velkými Kuněticemi (**foto 1**). Vzhledem k tomu, že dosud nebyly historické prameny, týkající se výroby vápna na zmíněném území dostatečným způsobem prozkoumány, není tedy znám přesný vývoj technických zařízení užívaných k pálení vápna a proto bylo čerpáno ze skromných odkazů v historické literatuře a z výsledků bádání v terénu. K objasnění vývoje typů vápenických pecí na Jesenicku by mohl v budoucnu přispět archeologický výzkum známých lokalit.

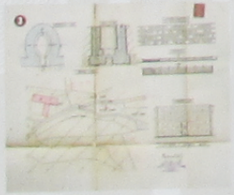

K nejstarším dochovaným vápenkám patří pozůstatky primitivních mílířových či polních pecí v Supíkovicích a ve Vápenné, v nichž se pálilo vápno ještě v první polovině 19. století. (**foto 2**). **Mílířové vápenky** byly budovány povětšinou ve svahu. Jednalo se o jámy kruhového půdorysu o průměru cca 4 m a hloubce cca 2 m, obezděné lomovým kamenem a opatřené tahovým kanálem, vedoucím ke středu mílíře. Tahový kanál byl mnohdy vytesán v rostlé lavici podloží, v němž byla zahloubena i pec. Do takto připravené jámy byl zakládán nalámaný vápenec, který se prokládal dřevěnými poleny. Výsledkem byl kuželovitý tvar mílíře, v jehož středu byl ponechán otvor pro oheň. Na závěr byl povrch mílíře omazán hlínou, načež byl mílíř zapálen. Postup pálení ani množství vypáleného vápna ve zdejších mílířových vápenkách se nepodařilo zjistit. Lze se však domnívat, že pálení probíhalo jen v letních měsících a vlastní výpal trval přibližně dva dny. Není také přesně známo o jaký druh polní vápenky v našem regionu šlo, ale pro bližší seznámení s takovým typem nám poslouží plán **polní vápenky** z roku 1922 ve Vojtěchově na Kunicku (**foto 3**).

S rozvojem pálení vápna docházelo k přestavbám starých pecí nebo stavbám nových vápenek, které byly technicky dokonalejší. Jednalo se o šachtové vápenky, které byly nazývány v dobové terminologii také jako **vysoké vápenky**. Z období 19. století ze na území bývalého okresu Jeseník dochovaly tři různé typy těchto šachtových vápenek.

I.

K prvnímu typu patří jednoduché šachtové vápenky o jedné šachetní peci, vystavěné z lomového kamene, s vnitřní cihelnou vyzdívkou, se třemi klenutými otvory v tělese u paty vápenky, které sloužily nejen jako topeniště, ale i k vybírání popela a vypáleného vápna. Jsou to šachtové vápenky tvaru komolého kužele v Javorníku z roku 1833 (vápenka u které právě stojíte) a ve Vápenné asi z roku 1839 (**foto 4**). Šachtová vápenka tvaru komolého jehlanu v Zálesí z doby po roce 1836 (**foto 5**) a šachtová vápenka tvaru komolého šestihranu z doby před rokem 1861 ve Velkých Kunětících (**foto 6**).

II.

Pokročilejším typem jednoduché šachtové vápenky je vápenka v Supíkovicích, postavená v roce 1856 (**foto 7, 8**). Byla opět zbudována z lomového kamene ve tvaru komolého kužele s vnitřní cihelnou vyzdívkou a se třemi klenutými otvory v tělese u paty vápenky. Zcela novým konstrukčním prvkem jsou však vrzuchové kanály v kamenném plášti vápenky.

V uvedených dvou typech pecí se pálilo vápno pravděpodobně jednorázově jen v letních měsících, i když u druhého typu nelze vyloučit nepřetržité pálení vápna. Pec se naplnila shora střídavě vrstvami nalámaného vápence a vrstvami dřeva (případně snad i uhlí) a poté byla uvedena do provozu podpálením polen v dolních otvorech nad rošty. Jednorázový proces pálení ve vápence mohl trvat obdobně jako u šachtové vápenky v Grygově u Olomouce, tj. cca 17 hodin a ochlazování vápenky před vybráním vápna dalších cca 14 hodin. Množství vypáleného vápna není známo. Při nepřetržitém pálení sedaly po shoření dolních vrstev paliva vrstvy vápna dolů, kde bylo ochlazené vápno vybíráno otvory nad rošty, zatímco se pec shora naplňovala novými vrstvami vápence a paliva. V komínu vápenky muselo být dosáhnuto teploty cca 900 °C, tak aby došlo k rozkladu vápence $CaCO_3$ na vápno CaO a oxid uhličitý CO_2. Úspěšnost pálení a jakost vypáleného vápna záležela na kvalitě výchozí suroviny, dále frakci (hrubosti nalámání) a samozřejmě teplotě výpalu a dokonalosti pece. Vzhledem k tomu, že k topení bylo používáno dřevo, bylo provozování vápenictví úzce spjato s lesem jako zdrojem paliva.

III.

Nejpokročilejším konstrukčním typem šachtové vápenky, který se dochoval v vápenné oblasti, je dvojitá šachtová vápenka o dvou šachetních pecích ve Velkých Kunětících, postavena snad roku 1861 (**foto 9, 10**) a konstruována na nepřetržité pálení vápna uhlím. K odstavení všech zmíněných šachtových vápenek došlo postupně v letech 1900 až 1910. Významné místo ve výrobě vápna na Jesenicku zaujímala od 2. poloviny 19. století Vápenná. O rozlohě tohoto průmyslu v oblasti se zasloužil průmyslník Anton Latzel (1819 – 1886). Od roku 1869 zde byla postupně uvedena do provozu celkem jedenáct kruhových vápenek systému „Hoffmann", z nichž se však do dnešní doby nedochovala ani jedina (**foto 11**). K ústupu a ukončení pálení vápna na Jesenicku došlo v sedmdesátých letech 20. století.

Tvary vápenek

Šachtová vápenka tvaru komolého kužele ve Vápenné.

Šachtová vápenka tvaru komolého jehlanu v Zálesí.

Šachtová vápenka tvaru komolého šestihranu ve Velkých Kunětících

Vápenky na Jesenicku

Autor projektu:
Lesy České republiky, s.p.
LESNÍ SPRÁVA Javorník
Lidická 96, Javorník 790 70
tel.: 584 440 149, e-mail: ls121@lesycr.cz

Grafické zpracování:
LENTILstudio - Tomáš Vlazlo
www.lentil.cz

Podklady ke zpracování informací, zaměření stavby a část fotografií poskytl Mgr. Miroslav Papoušek z Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Olomouci, za což mu děkujeme.

Projekt byl financován z "PROGRAMU 2000" Lesů České republiky, s.p.

www.lesycr.cz

Děkujeme za udržování pořádku.